

## **DE UNGES STEMME – DEMOKRATI PÅ GADEPLAN**

### **- Fra udsat ung til demokratisk samfundsborger!**

#### **Indhold**

Projektets ide .....	2
Projektets særlige styrker .....	2
Et stort netværk af socialarbejdere med tæt kontakt til udsatte unge på gaden.....	2
Mange års erfaring med nytænkende uddannelse af socialarbejdere og projektstyring.....	2
Tæt sammenhæng mellem projektudvikling og forskning.....	3
Baggrunden for projektet.....	3
Formål, mål og delmål.....	4
Målgruppe og rekruttering.....	4
Indhold og projektfokus .....	5
Projektforløb.....	7
Første fase: Kontaktetablering og forberedelse.....	7
Anden fase: Idegenerering, ideudvikling, metodeudvikling .....	7
Tredje fase: Realisering, afprøvning og kompetenceudvikling.....	7
Fjerde fase: Formidlingsfase .....	7
Femte fase: Implementering og evalueringsfase .....	7
Projektets særlige indgangsvinkel .....	9
Projektets organisering .....	10
Forskningsvinkel .....	10
Projektledelsen .....	10
Følgegruppen.....	11
Netværk til særlige ressourcepersoner .....	11
Forankring, dokumentation og evaluering .....	11
Litteraturliste .....	12

## Projektets ide

De Unges Stemme vil integrere udsatte unge i forhold til samfundets demokratiske processer og dermed i samfundet som sådan.

Gennem demokratiske og deltagerorienterede metoder vil De Unges Stemme sætte de udsatte unges stemme på dagsordenen.

Formålet er, at de udsatte unge får ejerskab, indflydelse og ansvar overfor samfundet og demokratiet.

Den langsigtede **virkning** vil være, at flere udsatte unge ser sig selv og handler som ansvarlige samfundsborgere i et demokratisk samfund.

De umiddelbare **resultater** af projektet vil være en række aktiviteter, hvor en større gruppe udsatte unge sammen stiller op i en demokratisk ramme med egne ideer, tanker, forslag og handlinger, som deres bidrag til det større samfundsmæssige fællesskab. Derudover vil et resultat være en større praktisk anvendelig viden om, hvordan udsatte unge kan udvikle, skabe og deltage i demokratiske processer.

Det vil ske gennem en række **handling**er over en periode på tre år, som i forhold til den primære målgruppe på ca. 25 – 30 unge i alderen 13 til 19 år bl.a. omfatter research og kontaktetablering, afvikling af flere fremtidsværksteder, workshops og forskningsværksteder med de unge, igangsættelse af udviklingsprojekter på initiativ af de unge, afholdelse af offentlige arrangementer og skrivning af artikler.

Derudover vil der blive arrangeret særlige seminarer og uddannelsesaktiviteter for en gruppe på 10 – 15 gadeplansmedarbejdere og kontaktpersoner, som arbejder aktivt med de udsatte unge og deltager aktivt i projektet.

## Projektets særlige styrker

### ***Et stort netværk af socialarbejdere med tæt kontakt til udsatte unge på gaden.***

De Unges Stemme vil have en række tætte samarbejdspartnere i udførelsen af aktiviteterne. Det vil først og fremmest være Vilde Læreprocesser og Københavnerteamet, samt ungerådgivninger, andre gadeplansmedarbejdere og kontaktpersoner fra Københavns Kommunes Socialforvaltning (SOF). Derudover vil det også være det opsøgende vejlederteam (OPS teamet) og gadeplansmedarbejdere fra Københavns Kommunes Børne- og Ungdomsforvaltning (BUF).

Det betyder, at projektet gennem sit netværk af socialarbejdere vil have en unik tilgang til målgruppen af unge.

### ***Mange års erfaring med nytænkende uddannelse af socialarbejdere og projektstyring.***

SPUK har siden dannelsen i 2005 gennemført en række udviklingsforløb for medarbejdere, der arbejder med de mest udsatte unge på sociale døgninstitutioner og i kommunerne. Medarbejderne i SPUK har derudover mange års erfaring i projektstyring og

koordinering. Disse erfaringer stammer fra gennemførte udviklingsprojekter i SPUK, men også fra medarbejderes og lederes arbejde i UFC - Børn og Unges, hvor der blev arbejdet med Socialministeriets (nu Velfærdsministeriets) udviklingspuljer omkring klubudvikling, opsøgende socialt arbejde, efterværn og arbejdsmarkedsintegration.

### ***Tæt sammenhæng mellem projektudvikling og forskning***

De Unges Stemme etableres i et direkte samarbejde mellem RUC og konsulentvirksomheden SPUK. RUC vil tilknytte en PhD studerende til projektet, som vil arbejde med aktionsforskningsmetoden, der er skabt til både at fremme deltagerorienterede demokratiske processer og til at sikre en sammenhæng mellem forandringer i virkeligheden og opsamling af ny viden.

### **Baggrunden for projektet**

Det ser ud til, at unge deltager mindre i samfundets demokratiske institutioner og processer end tidligere.

Forskningsresultater viser, at de unge i stigende grad tager demokratiet for givet og melder sig ud af traditionelle demokratiske fællesskaber som fagforeninger, politiske partier og traditionelle foreninger (se fx Bykilde 2000).

Den manglende deltagelse, som borgere i et demokratisk samfund, bliver endnu mere udtalt, når det gælder socialt udsatte unge.

Udsatte unge er typisk også marginaliserede. Dvs. de er i udkanten af de fællesskaber, der er almindeligt accepterede i samfundet som f.eks. skole, arbejdsmarked og organiseret fritidsliv.

Er den sociale udsathed så yderligere kombineret med at tilhøre en etnisk minoritet, er der en stærk øget risiko for, at den manglende aktive deltagelse i de store fællesskaber erstattes af subkulturer, der finder et fællesskab i frustrationen over, hvad de unge opfatter som forskelsbehandling. Det er set i forbindelse med uroligheder i de større byer i de senere år, det er set i forbindelse med fundamentalistiske religiøse organisationers hvervning blandt minoritetsunge, og det bliver også fremført af professionelle gadeplansmedarbejdere og andre, der er tæt på de unge.

Så der er et behov for at få unge i almindelighed – og udsatte unge i særdeleshed – til at blive deltagende, ansvarlige borgere, der tager del i de udfordringer og muligheder, som er i et demokratisk samfund<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Sagt på lidt anden måde – i et mere teoretisk perspektiv – kan det siges, at projektet primært vil arbejde med at understøtte en anerkendelse af de unge i forhold til to af den tyske sociolog Honneths anerkendelsesformer, nemlig den retlige og den solidariske anerkendelse.

## Formål, mål og delmål.

Projektets overordnede formål er:

- ***At fremme inklusion af udsatte unge i samfundet gennem demokratiske processer – for at få dem til at føle sig som en betydningsfuld del af samfundet, med egen stemme, indflydelse, ejerskab og ansvar i og overfor samfundet***

Det overordnede formål skal opfyldes via følgende mål for projektet:

- *At etablere nye dialoger vedrørende demokrati og skabe rammerne for at unge udsatte kan skabe deres egne demokratiske platforme.*
- *At skabe ny praktisk funderet viden om hvorledes udsatte unge kan udvikle, skabe og deltage i demokratiske processer.*

Det skal opfyldes gennem følgende delmål:

- At skabe bedre betingelser for inddragelse af udsatte unge ved at tage et konkret afsæt i målgruppens faktiske muligheder og kompetencer.
- At udvikle nye demokratiske og udviklingsorienterede metoder, der kan skabe ny viden på området; udsatte unge og demokrati.
- At arbejde med sociale og demokratiske udviklingsprojekter formuleret, planlagt og udført af deltagerne selv<sup>2</sup>.
- At udvikle eksperimenterende, praksisnære uddannelsesforløb for de personer der arbejder professionelt med de unge (gademedarbejdere og kontaktpersoner), uanset deres uddannelsesmæssige baggrund (uden kompetencegivende uddannelse, med kort kompetencegivende uddannelse eller med mellemlang videregående uddannelse – typisk pædagoguddannelsen)
- At skabe nye dialogarenaer mellem institutionelle aktører (myndigheder, institutioner og professionelle socialarbejdere) og udsatte marginaliseringstruede unge.
- At skabe nye typer af netværk mellem traditionelle, institutionelle og udsædvanlige<sup>3</sup> aktører, der arbejder i forhold til målgruppen.

Målet for disse initiativer er, at de socialt udsatte unge, via de processer de medvirker i, føler sig anerkendt og taget alvorligt, og dermed i højere grad føler sig som gyldige medborgere på anerkendte sociale arenaer. Projektet skal etablere læringsrum så de udsatte unge kan interagere i samfundet og dermed bidrage til styrkelse af den samfundsmæssige sammenhængskraft. Målet er at de udsatte unge skifter fra en marginaliseret og negativ opposition til, at være aktive ansvarlige handlende medborgere.

## Målgruppe og rekruttering

Projektet har to målgrupper

---

<sup>2</sup> Hvad udviklingsprojekterne konkret vil indeholde bestemmer de unge, men vi forestiller os at det eksempelvis kan være indenfor det kulturelle område, foreningslivet og kommunikation.

<sup>3</sup> Eksempelvis: filmbranchen, medieverden, erhvervsliv, lokale handlende, beboerforeninger, idrætsforeninger mv.

Den primære målgruppe er en gruppe af socialt udsatte unge. Socialt udsatte unge er karakteriseret ved dårlig eller ingen tilknytning til skolegang, arbejde, fritidstilbud, foreningsliv og lignende. Samtidig er mange socialt udsatte unge inde i kriminalitet eller kriminalitetstruede. De unge vil være fra 13 – 19 år. Projektet regner med at omfatte ca. 25-30 deltagende unge.

Den sekundære målgruppe er gadeplansmedarbejdere<sup>4</sup> og kontaktpersoner<sup>5</sup>, der arbejder med de udsatte unge. Det forventes, at 15 medarbejdere deltager i projektet.

Det forventes at de unge, gadeplansmedarbejdere og kontaktpersoner rekrutteres gennem Vilde Læreprocesser, KøbenhavnerTeamet, ungerådgivninger under Københavns Kommunes Socialforvaltning (SOF), væresteder og gadeplansmedarbejdere fra Københavns Kommunes Børne- og Ungeforvaltning (BUF).

## Indhold og projektfokus

Projektet kører i flere parallelle spor,

- Et udviklingsspor som fokuserer på at de unge udvikler konkrete projekter der styrker deres inklusion og medborgerskab i samfundet
- Et forskningsspor der opsamler erfaringer og lægger grundlaget for vidensformidling og implementering
- Et kompetenceudviklingsspor der styrker de professionelle socialarbejdere i at kunne understøtte de udsatte unges selvstændige demokratiske initiativer og handlinger

De forskellige aktiviteter, der er planlagt på forhånd, er alle aktiviteter, der er opbygget og indeholder forskellige processer, der skal sikre, at der rent faktisk er grundlag for, at de deltagende og projektlederne sammen kan definere og udvikle kvalificerede indholdsrigtige udviklingsprojekter.

*Fremtidsværkstedet* er en metode til at finde på forskellige ideer til udviklingsprojekter. Metoden indeholder tre trin, der systematisk, via brainstorm, gruppearbejde, refleksion og diskussion, fører de deltagende gennem en kritik/status fase, en idegenereringsfase og en vurderings/realiserings fase. Således er det på fremtidsværkstedet, at den første kim til udviklingsprojekterne bliver lagt.

På de *opfølgende møder* er det intentionen, at de ideer, der er fremkommet via fremtidsværkstedet, bliver vurderet og diskuteret yderligere. Hvis det er nødvendigt, vil man allerede her begynde at invitere relevante personer der via deres ekspertise på et givent område, kan støtte og inspirere til arbejdet.

På *Forskningsværkstedet* inviteres en række personer, der kan opfattes som eksperter på de områder, de unge arbejder med. De unge skal her fremlægge deres foreløbige planer og ideer for disse personer. Gæsterne skal efterfølgende både i plenumsessioner og i gruppearbejder komme med inputs, spørgsmål og kommentarer til de unges ideer. Dette for at opkvalificere og sikre indhold i ideerne.

---

<sup>4</sup> Gadeplansmedarbejdere udfører udegående og opsøgende arbejde i lokalområder. Gadeplansmedarbejderen er ofte tilknyttet klubber, socialcentre eller særlige indsatser.

<sup>5</sup> Kontaktpersoner er tilknyttet enkelte unge som en foranstaltning efter serviceloven.

Herefter vil der igen være *opfølgende møder*, hvor de unge arbejder videre med deres ideer. Hvis det findes relevant vil der også i denne periode blive inviteret relevante personer til hjælp og støtte.

*Netværksmøderne* er opbygget meget i tråd med forskningsværkstedet; gæster inviteres og ideerne fremlægges. Men her er opgaven for gæsterne at stille sig selv spørgsmålet: hvordan kan jeg via min faglighed, position eller netværk bidrage til, at de unges ideer kan blive realiseret som udviklingsprojekter.

Disse processer, hvor ideerne udvikles til projekter, fører til *Gruppemødet*, hvor de unge, medarbejderne og projektledelsen aftaler, planlægger og koordinerer igangsættelse af udviklingsprojekterne.

Samtidig er processens forløb tilrettelagt sådan, at de forskellige aktiviteter; fremtidsværksteder, forskningsværksteder, netværksmøder osv. genererer refleksion og social læring hos de deltagende.

Erfaringsmæssigt viser det sig, at den refleksion og læring, der opstår i processen, forbedrer og opkvalificerer de deltagendes evner til at gennemskue, overskue og reflektere over samspillet mellem samfundsmæssige forhold og aktiviteter og deres egen måde at være i samspil med samfundet på. De deltagendes evner til at reflektere over eget ansvar og egne muligheder og samfundsmæssige strukturer opkvalificeres bemærkelsesværdigt. På baggrund af arbejdet med den reflekterede dialog igangsættes udviklingsaktiviteter. Igennem arbejdet med udviklingsaktiviteterne udvides de deltagendes refleksioner og sociale læring yderligere. Denne gang bundet op på det konkrete praktiske arbejde i og med aktiviteterne.

Ambitionerne er således, at der via input, i form af aktiviteter, der er nøje planlagt og faciliteret, genereres social læring og refleksion hos de deltagende, således at selve output'et vil fremstå som velovervejede, reflekterede udviklingsprojekter.



Resultatet af disse konkrete indsatser vil være:

- At skabe plads til og åbne op for nye og alternative demokrati - strategier, "kanaler" og praksisser.
- At udvikle ny viden om de unges forhold til demokrati og de unges bud på, hvad der skal til for, at de kan deltage i samfundets demokratiske processer
- At igangsætte nye dialoger om demokrati, udsatte befolkningsgrupper og samfund
- At udvikle metoder i forhold til inddragelse af udsatte unge i demokratiske processer
- At de udsatte unge opfatter sig selv som aktive medborgere
- At sammenhængskraften i samfundet styrkes

For at styrke de unges stemme, udbrede deres netværk og dermed sikre, at de unges arbejde forankres, vil projektet sideløbende med udviklingsprojektet med de unge,

inddrage en gruppe af de medarbejdere, der arbejder med de unge i det daglige (gadeplansmedarbejdere, kontaktpersoner o.lign.).

Gruppen af (gade)medarbejdere skal altså fungere som `med´-udviklingsteam og støttegruppe for de unge. Derfor skal medarbejdergruppen deltage i sideløbende aktiviteter. Nogle af disse aktiviteter vil få karakter af eksperimentelle kompetenceudviklingsforløb.

Fokus i arbejdet med medarbejdergruppen skal være:

- At ruste medarbejderne til at være medudviklere af projekter og ideer
- At ruste medarbejderne til at støtte de unge i at udvikle og indgå i demokratiske processer – også efter selve projektet er afsluttet.

## Projektforløb

Projektet vil i løbet af 3 år gennemleve 5 faser.

### ***Første fase: Kontaktetablering og forberedelse***

Varighed: september 2009 – oktober 2009

Aktiviteter: projektkoordinering, research, kontaktetablering.

### ***Anden fase: Idegenerering, ideudvikling, metodeudvikling***

Varighed: november 2009 – oktober 2010

Aktiviteter:

- 2 fremtidsværksteder,
- 6 opfølgende workshops,
- 3 forskningsværksteder

### ***Tredje fase: Realisering, afprøvning og kompetenceudvikling***

Varighed: november 2010 – december 2012

Aktiviteter:

- 2 forberedelsesmøder i forbindelse med igangsættelse af udviklingsprojekter,
- Fortløbende støtte til udviklingsprojekter,
- 4 todages kompetenceudviklingsseminarer

### ***Fjerde fase: Formidlingsfase***

Varighed: januar 2011 – august 2012

Aktiviteter:

- 2 større offentlige arrangementer
- Udarbejdelse af diverse artikler

### ***Femte fase: Implementering og evalueringsfase***

Varighed: august 2011 – august 2012

Aktiviteter:

- 2 evalueringsseminarer
- Opsamling på udviklingsprojekter

Løbende i hele processen vil der sideløbende med de fem faser være projektkoordinering og følgegruppemøder.



## Projektets særlige indgangsvinkel

Inspireret af et større forskningsprojekt på RUC, der undersøger hvad arbejdsmarkedet og den samfundsmæssige forståelse af arbejdet, kan lære af betragtninger fra mennesker på kanten af arbejdsmarkedet (se fx Husted & Tofteng 2007), vil dette projekt fokusere på, hvad de unge udsatte kan sige, der kan supplere og udvikle den samfundsmæssige demokratiforståelse.

Projektet vil fokusere på, hvad samfundet kan lære af de udsatte unge, frem for et mere traditionelt fokus på, hvad de unge kan lære af samfundet. Projektet vil arbejde med en udvidet integrationsforståelse - og ikke kun i forhold til etnicitet - der kan rumme "de skæve" og opfatte dem som ligeværdige medspillere i den samfundsmæssige udvikling.

Projektet vil have fokus på at metodeudvikle i forhold til, hvordan grupper af udsatte unge, der ellers som oftest er sat uden for demokratiske processer i samfundet, kan skabe, udvikle og deltage i disse.

Projektet vil arbejde med at støtte udviklingen af en praksis for at udvikle demokrati "fra neden".

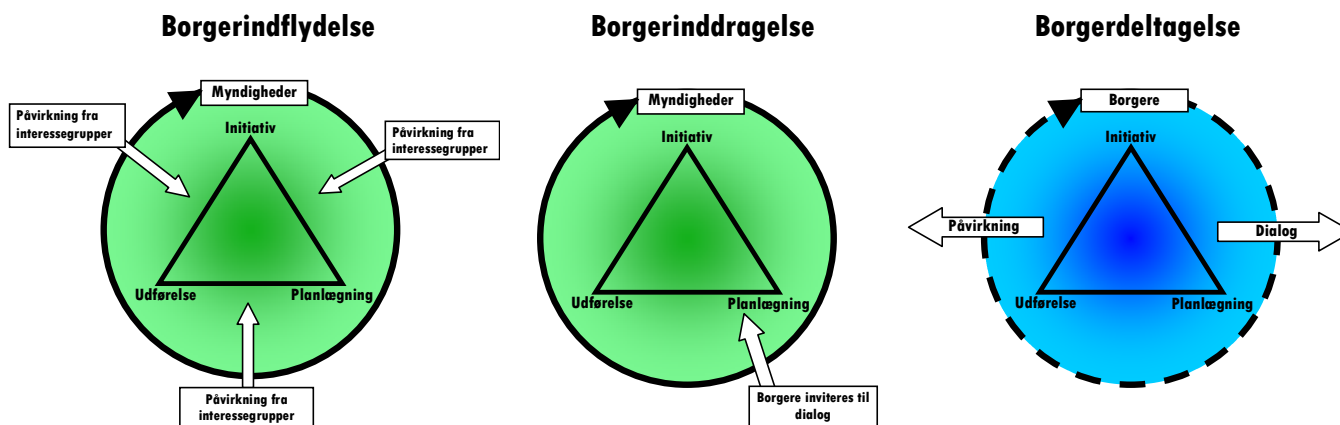
Indgangsvinklen i udviklingsprojekter, der har en orientering mod borgernes medvirken og i planlægningsinitiativer, der er orienteret mod, at borgernes stemme bliver hørt, er ofte orienteret omkring *borgerindflydelse* eller *borgerinddragelse*.

Hvor *borgerindflydelse* kan defineres som et overordnet begreb, der kan indikere i hvilken grad, en given problemforvaltning er påvirket af interessegrupper eller borgere, der ikke er professionelt tilknyttet forvaltningssystemet og *borgerinddragelse* kan betegne myndighedernes strategier for at opnå dialoger med borgerne omkring den konkrete planlægningsproces (Nielsen & Nielsen 2007).

Tanken i dette projektforslag er at benytte en anden tilgang og et andet fokus i udviklingsarbejdet vedrørende udsatte unge og deres deltagelse i demokratiske processer. Det er hensigten at arbejde med en tredje demokratistrategi nemlig *borgerdeltagelse*. Borgerdeltagelse er arbejdet med og resultatet af aktiviteter, der opstår af og udgår fra borgerne selv, altså på deres initiativ, og som vidtgående forbliver i deres regi (Nielsen & Nielsen 2007).

Begrundelsen for at projektet vil fokusere på og anvende en deltagelsesmodel er naturligvis den, at netop en sådan tilgang sikrer at det er deltagernes hverdags – og livsverden, der dermed kommer i spil – at det er deltagerne selv, der formulerer og identificerer problematikker, udfordringer og handlemuligheder. Samtidig vil denne tilgang understøtte deltagernes ansvarlighed og engagement i demokratiske processer.

Herunder er de forskellige demokratistrategier vist som modeller.



Figur 2

Både i forbindelse med projektets undersøgelse, metodeanvendelse, afprøvning og udvikling er det hensigten, at det er deltagerne selv, der "spiller ud", i modsætning til at myndigheder eller projektmagere formulerer udkast og derefter inddrager de respektive borgere eller deltagere.

Ud af disse udspil vil der vokse forslag til udviklingsprojekter. Udviklingsprojekterne vil være en form for "socialt eksperiment". Det betyder, at ny praksis og aktiviteter skal afprøves, men ikke implementeres og søges forankret, før der er stor sandsynlighed for, at de nye metoder og aktiviteter er holdbare og bæredygtige på lang sigt, både i forhold til menneskelige, institutionelle og ressourcemæssige faktorer.

Hvad udviklingsprojekterne kommer til at indeholde, ved vi ikke endnu, da det jo netop er pointen, at de skal vokse ud af de deltagendes egne ønsker, behov og ideer. Dog skal det påpeges, at projektets planlagte aktiviteter er nøje tilrettelagt således, at indhold og initiativ sikres.

## Projektets organisering

Projektet organiseres som et treårigt udviklingsforløb, der ledes og organiseres i et samarbejde mellem SPUK og RUC.

### Forskningsvinkel

For at imødekomme og opnå den specielle vinkel projektet ønsker at anlægge, vil projektet tilrettelægges som et aktionsforskningsprojekt. **Aktionsforskning** er en deltagerorienteret forskningsmetode, som understreger at forandringsforsøg og ny viden skabes i tæt forbindelse med hinanden. Den nye viden, som opnås i aktionsforskningsprojekter, opstår i en dialogisk refleksiv proces mellem deltagerne og forskerne. Derfor knyttes en PhD studerende fra Roskilde Universitet til projektet.

### Projektledelsen

Nøglepersoner vil være den PhD studerende, en SPUK konsulent og en studentemedarbejder.

**Konsulentens rolle** er at styre projektkoordineringen, planlægge, udføre og opfølge i forbindelse med de respektive aktiviteter og møder, være den primære udvikler af kompetenceudviklingsforløbet for medarbejderne, og være støttende facilitator i aktionsforskningsprocessen,

**Studentermedarbejderens rolle** er at varetage de praktiske opgaver i projektet.

**PhD'erenes rolle** er at tilrettelægge aktionsforskningsprocessen med støtte fra facilitatorer og hendes akademiske bagland. Derudover skal hun sørge for dokumentationsprocesserne af de planlagte forløb og for tilbagemeldinger til deltagerne fra de løbende evalueringer, som indgår i projektet bl.a. under medvirken af følgegruppen. Endelig skal hun naturligvis skrive selve PhD afhandlingen.

### ***Følgegruppen***

Der nedsættes ved projektets start en følgegruppe med deltagelse fra projektets forskellige interessenter. Følgegruppen påregnes at holde møde hvert halve år af to timers varighed. Her fremlægges projektets status, og der lægges op til fælles refleksion af projektets foreløbige arbejde og videre forløb. Således forventes det, at gruppen skal fungere som en aktiv medspiller i forhold til idegenerering, vurdering og forankring af nye praksisser i forhold til de unges medvirken i demokratiske processer. Følgegruppen forpligter sig på at følge projektets udvikling samt i sidste ende være med til at projektets resultater forankres og implementeres i deres daglige arbejde.

### ***Netværk til særlige ressourcepersoner***

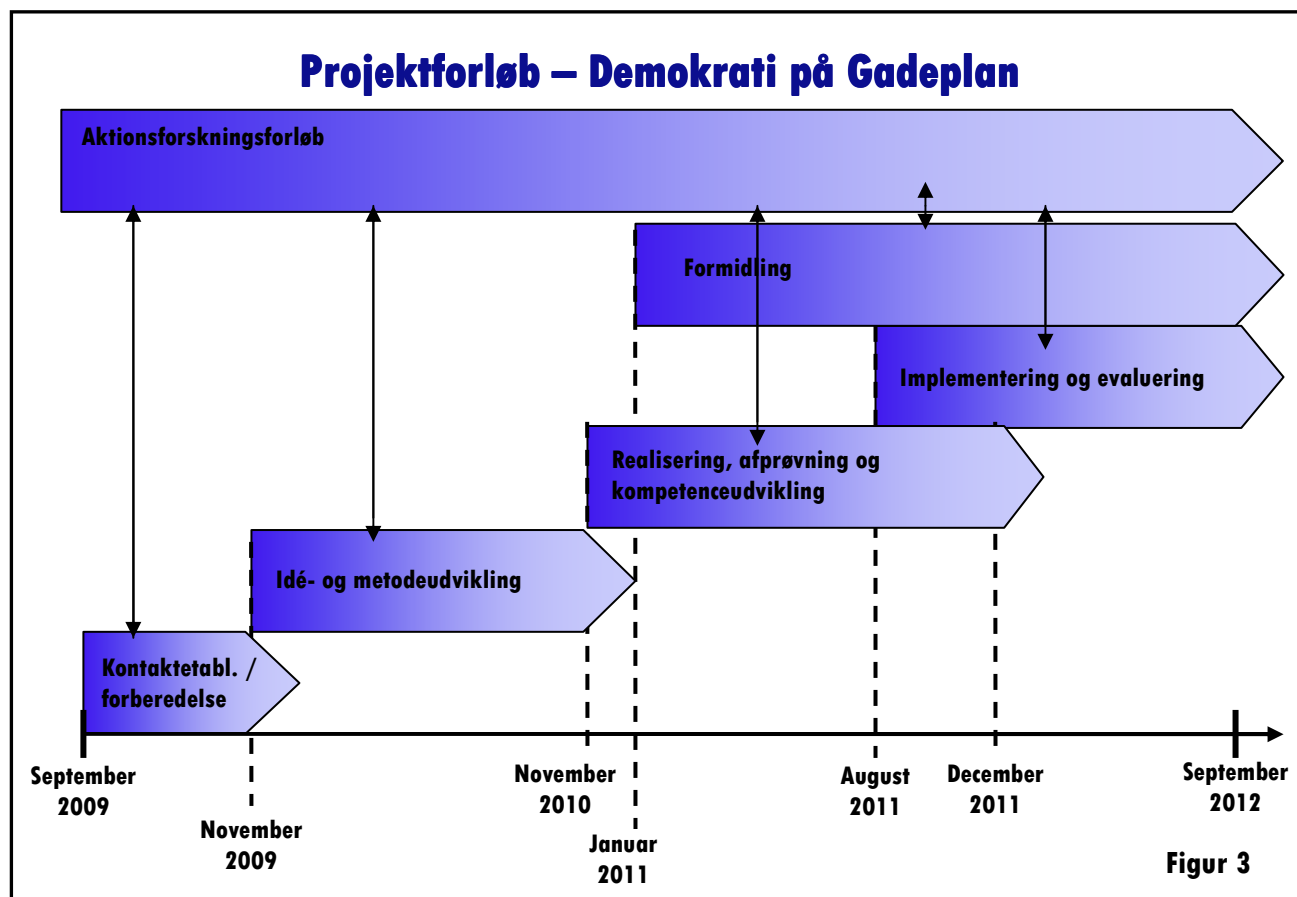
I projektet vil der samtidig blive arbejdet på at skabe netværk til særlige ressourcepersoner. Det er tanken, at disse ressourcepersoner skal inddrages i projektets aktiviteter, når der er en oplagt grund til at binde flere aktører og interesser sammen. Hvem der skal inddrages som ressourcepersoner, afhænger af hvilke aktiviteter, der kommer i stand i processen. Inddragelse vil typisk ske i en form, hvor aktører deltager i forskellige former for dialogarenaer knyttet til projektets deltagere.

### **Forankring, dokumentation og evaluering**

For at forankre projektets erfaringer bliver vidensdeling et vigtigt element i processen. Derfor vil dokumentation i forbindelse med projektet have formidlende og reflekterende karakter. Det kan f.eks. være i form af diverse seminarer, hvor der inviteres relevante personer til at høre om projektet og deltage i workshoplignende aktiviteter eller kvartalsseminarer, hvor projektets status gøres op og diskuteres.

Derudover vil der i løbet af processen blive udarbejdet materiale af de medvirkende unge og gadeplansmedarbejderne/kontaktpersonerne der deltager i projektet.

Samtidig bliver en del af dokumentationen selve PhD afhandlingen og diverse artikler skrevet i forbindelse med PhD'ens uddannelsesforløb.



## Litteraturliste

Aubert, W (red) (1973): Forord til *Sociologien i samfundet*. Universitetsforlaget. Oslo.

Jungk, Robert (1984): *Håndbog i Fremtidsværksteder*. Special-Trykkeriet a-s. Viborg

Negt Oscar/Kluge Alexander (1974): *Offentlighed og erfaring*. Nordisk Sommeruniversitet.

Nielsen, Kurt Aagard/Nielsen, Birger Steen (2007): *Demokrati og naturbeskyttelse – Dannelse af borgerfællesskaber gennem social læring – med Møn som eksempel*. Frydenlund. København.

Husted, Mia/Tofteng, Ditte (2007): *Respekt og realiteter – bevægelser mellem arbejde og udstødning*. Roskilde universitetstryk

Bykilde, Gritt (2000): "Når unge udfordrer demokratiet – dokumentation og debat"